

ÇÖZÜLÜŞ ASRI ŞİİRİNİN KAHRAMANLARI OLARAK YÖNETENLERDE LİYÂKAT VE ADÂLET DUYGUSU*

Özgür KIYÇAK**

*Zulm verir memlekete zelzele
Küfr ile turur turamaz zulm ile
Atâyî*

ÖZET

Şiir, güzelliği gaye edinen bedii bir sanattır. Şiirin güzellik arayışı onu fikrî hasletlerden yoksun bırakmaz. Şâir, bir mütefekkir gibi etrafını gözlemler; bir filozof edâsıyla fert, toplum, devlet, yönetim, varlık, tasavvuf, Allah, peygamber, aşk, vb. pek çok konu hakkında düşünce beyân eder. Yalnız fikrî olan unsurlar bazı çağlarda çok daha yoğun bir görünüm arz eder ki 17. asır bir çözülme çağı olarak böyledir. Osmanlı Devleti bu çağda ekonomik, siyasî, sosyal çalkantılar yaşar ve büyük inkırazlar söz konusudur. Böyle bir manzaranın eşliğinde gelişen klasik şiir, hayatın bir aynası olur ve bu çağı bir görüntü olarak tüm yönleri ile bu şiirde bulmak mümkündür. Bu çağ şiirinde Osmanlı yönetiminin farklı cepheleri görülebilir ve yönetenler çözülüş asrı şiirinin figürleridir. Âdil olma ise yöneticinin en önemli vasıflarından biri olarak bu çağda ayrı bir önem taşır. Bu asrın husûsiyetle mesnevi ve kasidelerinde şâirler yönetici vasıflarını ve bu vasıflar içerisinde adâleti geleneğin bir uzantısı olarak ele aldıkları gibi çağın kendi koşulları içerisinde de değerlendirir; hatta zaman zaman hicvin en uç noktasına kadar ulaşırlar.

Osmanlı düşünürü gibi Osmanlı şâiri de küfür ile bir devletin devam edebileceği; ancak adâletsiz pâyidar olamayacağı kanaatini taşıyordu. Bu anlayış soyut bir düşünce ürünü olmaktan ziyâde hayat ile birleşen somut bir manâ taşıyor; yönetimde liyâkat ve adâlet ihtiyacının arttığı 17. asırda gözlere somut manzaralar çiziyordu. Bu asır şiirinin yönetim ve adâlet hakkındaki söylemleri gelenekle beraber çağın genel görünümü ile birleşen bir içerik taşır ve şiir bu içeriğin sözcüsüdür.

Klasik şiire tarihî ve sosyolojik pencereden bakıldığında şiirin anlam tabakaları ile gelenek, çağ ve yaşanan gerçek hayat arasında bağlar kurulur. Şâirlerin gündelik hayata, devlet, siyâset ve toplum hayatına dönük gözlemleri şiirin imkân verdiği ölçüler içerisinde tarih ve sosyolojiye katkı sağlayabilecek malzemeler sunar. Klasik şiirde yönetim

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Anafartalar Eğitim Fakültesi, El-mek: kiycakozgur@gmail.com

ve adâlet kavramları 17. asır içerisinde sosyolojik ve tarihî bir görünüm kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çözülme Asrı, Klasik Şiir, Yönetim ve Adâlet

AS HEROES OF DISSOLUTION CENTURY POETRY ADMINISTRATORS AND JUSTICE

ABSTRACT

Poetry is an art of aesthetic that aims beauty. Pursuit of the beauty of poetry does not deprive it of the intellectual virtues. A poet, as a thinker, observes around and declares thoughts on various topics as a philosopher of the individual, society, government, management, assets, mysticism, God, prophets, love, and so on. Single intellectual elements seem much more intense at some ages and that the 17th century is one of these centuries as the age of thaw. In this era Ottoman Empire was undergoing economic, political, and social unrest and great hardship. In the presence of such a view poetry would be a mirror of the life and in this poem thriving as an image with all aspects of this era can be found. In the poetry of this century various states of the Ottoman rule can be seen and the rulers are the heroes of the dissolution. Justice is a manager's most important characteristic in this era. In this century the poets in their mesnevis and eulogies handle qualifications and managerial skills and justice within the tradition of the age even occasionally it reaches to the extremes of satire.

Like Ottoman thinkers Ottoman poets have the thought that a state may continue to stand with profanity but cannot stand without justice. This understanding has a meaning of concrete rather than an abstract idea which is combined with life and drawing concrete outlook of the 17th century when the need for quality in management and increased justice was utmost. The rhetoric of poetry of this century is about management and justice tradition coupled with the overall look of the era and poetry is the representative of this meaning.

When viewed from a historical and sociological window classic poem, poetry bonds are established between layers of meaning and tradition and with age and real life. The observations of poets of everyday life, government, politics, and community life offer materials that can contribute to history and sociology. In classical poetry administration and justice draw a historical and sociological landscape in the 17th century.

Key Words: Dissemination Century, Classical Poetry, Administration and Justice

Giriş

Klasik şiirde yöneticilikle ilgili değerlerin dile getirilmesi dikkat çeker. Yöneticilikle ilgili bu değerlerin klasik şiir içerisinde bir zihniyetin ürünü olarak ele alınması gerekir. Şiir bir taraftan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/3 Winter 2014

geleneğin, diğer taraftan da çağın genel atmosferi içerisinde şekillenirken çağa ve geleneğe ait değerleri bünyesinde taşır ve yöneticide aranan vasıflar da bu çerçeve içerisinde şiirde yer edinir.

Zihniyetin izleri önemli ölçüde toplum içerisindeki yöneticilerde bulunabilir. “Söz konusu olanlar, ister peygamberler, ister büyük başbuğlar, ister azizler, büyük askerler veya büyük şâirler olsun her gelenek kendisini, kendi kalitelerini şahıslaştıran kahramanlarda temsil etmiştir.”¹ Bir medeniyetin değerleri bir zihniyet unsuru olarak temsil edici kişiler olarak yönetenlerde toplanır. “Ululuğu şahıslarda toplamak devletin bir tabiatıdır.”² Medeniyetimizin yönetenlere bakış açısı bu çerçeve içerisinde. Devlet yöneticilerinin temsil edici bir kişi olarak ortalama zihniyetin uzağında olmadığı söylenebilir. “Zirâ yönetici sınıfların, özelliği şuradadır: İktidârı ellerinde tutarlar veya servetlere sâhiptirler; fakat bunlar mutlaka seçkinlere dâhil değildir, hatta entelektüel seviyede orta insan (mediocre) da olabilirler.”³ Toplumun ortak değerleri toplumun kendi temsilcisi olarak kabul ettiği yöneticilerde bulunabilir. Güngör’e göre Osmanlı hükümdârları halkın temsilcisidir: “Onlar bizi Türk kültürünün en yüksek seviyede temsilcileri olmak bakımından ilgilendiriyor. Kendi kültürüne katkıda bulunmuş kaç kral gösterilebilir? Ama yıkılış devrinin bedbîn atmosferi içinde kurtuluş yolu arayan münevverlerimizin pek çoğu bu gerçeği göremedi.”⁴ Hükümdârın sâhip olduğu ya da olması istenilen meziyetler şahsî bir manâdan ziyâde devlet değerlerinin temsili olma vasfını kazanır. “Devletin reisi olan şahıs bu kutsal müesseseyi temsil eden ve tıpkı devlet gibi kutsal olan bir varlıktır. Devlet denince çok defa hükümdâr akla gelir.”⁵

Yöneticilik ve yöneticilik vasıfları ile ilgili eserler, aşağı yukarı bütün devirlerde farklı şekillerde kendisini göstermektedir. “Doğuda ve orada Türkler’in kurduğu devletler de dâhil, İslâm devletlerinde eski devirlerden beri, hükümdârlara ve idârecilere yardımcı olmak amacıyla devlet idâresi üzerine birtakım eserlerin yazıldığı mâlumdur.”⁶ Devlet idâresinde ve yöneticilerde istenen özelliklerin yer aldığı bu eserlerdeki kavramlar bir yandan geleneğin diğer yandan çağın kendi ihtiyaçlarına ve çağın zihniyetine göre şekil bulmaktadır. Bir misâl arz etmek gerekirse Orhun Âbideleri Türk kültür tarihinde ilk yazılı belge olması hasebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yazılı hazînedeki Türk kültür hayatına dâir, askerî hayata dâir, siyasî ilişkilere dâir, yönetici ve halk ilişkisine dâir çeşitli sonuçlar çıkarmak ve çağın zihniyetini yakalamak mümkündür. İslâmî gelenek içerisinde şekillenen Kutadgu Bilig yönetimin ve yöneticiliğin nasıl olması gerektiği husûsunda açık telkinler sunan ahlâkî bir eser olması yönüyle dikkat çekicidir. Adâlet, akıl, ilim, dindarlık gibi bir dizi vasıf bu eserde devlet yönetiminde oldukça mühimsenen vasıflar arsında yer almaktadır. “İranlılar’ın Şehnâme ve Turanlılar’ın Kutadgu Bilig adını verdikleri bu kitap herkese yarar; fakat memleket ve şehirleri idâre için hükümdârlara daha çok faydalıdır. Devletin yıkılması veya devâmının neden ileri geldiği, hâkimiyetin nasıl elden çıktığı, ordunun nasıl toplanacağı, konak ve sefer yollarının nasıl seçileceği, hükümdârla halkın karşılıklı hak ve vazîfeleri bu kitapta ayrı ayrı açıklanmış ve bütün bunlar: Adâlet, devlet, akıl ve kanâat olan dört temel üzerine kurulmuştur”⁷ Bu tarz eserlerin örneklerini artırmak mümkündür. “Hükümdârın sahip olması gereken kişisel vasıflar, bütün nasihatnâmelerde en önemli bir konudur.”⁸ Bir siyâsetnâme olan “Nizâmü’l- Mülk”de hükümdâr için gerekli vasıflar(hasletler) şöyle sıralanır: Hayâ ve hüsnü’l hulk ve hilm ve af ve tevâzu ve sahâvet ve sıdk ve sabr ve şükr ve rahmet ve ilm ve akl ve adl.”⁹ Şu

¹ Gaston Bouthoul, **Zihniyetler Kişi ve Toplum Açısından Zihin Yapılarına Dair Psikolojik Bir İnceleme**, (Çev: Selmin Evrim.) İstanbul, 1975, s.40.

² İbn Haldun, **Mukaddime I, II,III**, (Çev: Zeki Kadirî Ugan.) İstanbul, 1986, s.426 .

³ Bouthoul, a.g.e., s.42.

⁴ Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 2011, s.79.

⁵ Erol Güngör, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul, 2011, s.138.

⁶ Mustafa Öz, **Kanûn-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, 2010, s.18.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul, 1980, s.13.

⁸ Halil İnalçık, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet**, İstanbul, 2005, s.18.

⁹ İnalçık, a.g.e., s.19.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/3 Winter 2014

kadarını söylemek gerekir ki klasik edebiyat İran ve Hint tesirlerini önemli ölçüde içermektedir. Bu tesiri yönetici vasıflarını dile getiren eserlerdeki kavramlarda görmek mümkündür. Çünkü İran ve Hint eserlerinde kullanılan “bu kavramlar bütün Müslüman milletlerin ortak kültür mîrâsı hâline gelmişti.”¹⁰

Osmanlı imparatorluğu bağımsız kimliğinin yanı sıra Türk-İslâm medeniyetinin geçmişten yaşanan ana kadar süzülen ortak değerlerinin derin izlerini bünyesinde taşımaktadır. Siyâsetnâme ve Nasîhatnâme türü eserlerin imparatorluğun bünyesinde görülen türler olması geleneğin uzantısı olarak izâh edilebilir. “Osmanlı devrinde, bilhassa XVI. asrın son çeyreğinden itibaren siyâsetnâmelerin yanı sıra bir takım ıslahat, lâyiha/ risâlelerinin de yaygınlaştığı görülmektedir.”¹¹ Bu eserler siyâsetnâmelerle benzer özellikler göstermelerine rağmen çağın ihtiyaçlarına binâen vücut bulduklarından ayrı bir kategoride ele alınmalıdırlar. “Siyâsetnâmelerin daha ziyâde nazarî meselelerle uğraşmalarına karşılık, ıslahata müteallik eserlerde devlet ve toplumun içine düştüğü “kötü” durumdan nasıl kurtulabileceğine ağırlık veriliyordu. Örnek olarak gösterilen eserler ise uzak geçmişe değil, yaşanan döneme ve yakın geçmişe aitti.”¹² 17. yüzyılda kaleme alınan siyâsetnâme türü eserlerin bile gelenekten ciddi anlamda koptuğu söylenebilir. “Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yazılan nasîhat kitaplarının yazarlarının, artık sadece teorik kitaplarla uğraşmayıp aktüel meselelere eğilme zarûreti müessir olmuştur... Âlî'nin Nûshatü's Selâtin'i (de) esâsen klâsik siyâsetnâme geleneğinden önemli bir kopuşu simgeleyen bir nasîhatnâmedir ve bu tarzın Osmanlı tarihindeki öncü eseri olarak ihtilâl veya çözülme olgusuna ilişkin somut gözlem ve çâre tekliflerini de ihtivâ etmektedir.”¹³ Çağ, içerisinde şekil bulan geleneğe belli ölçüler içerisinde yön verir. Gelenek bir bütünlük çerisinde ale alınmakla beraber her bir çağın kendi gerçekleri içerisinde ele alınmalıdır. 17. asır içerisinde şekil bulan geleneği de bu çağın gerçekleri içerisinde ele almak gerekir.

A. Yöneticinin Liyâkat Sahibi Olmasının 17. Asır İçerisindeki Önemi

Osmanlı, zaman içerisinde bir imparatorluk görünümü kazandı. Bir yönü ile sınırlarının genişliği ile güçlü bir görünüme sâhip olan Osmanlı diğer yönü ile de hantal bir görünüm arz ediyordu. Böylelikle merkezî bir yönetimle yönetilen Osmanlı'nın en önemli problemlerinden birisi devlet yöneticisinin kalitesi olmakta idi. “Osmanlı devlet teşkilâtının kuruluşuna göre, memleketin tek hâkimi pâdişahı. Pâdişahın zayıf olması hâlinde her şeyin buna bağlı olarak bozulacağı tabiidir.”¹⁴ Yönetimin sultâna tâbi olduğu tüm yönetim şekillerinde bu tabii bir hâldir. “Hâller ve âdetlerin değişmesinin umûmî olan sebebi, her kavmin âdetlerinin hükümdârlarının ve devletin âdet ve kâidelerine tâbi olmasıdır. Bu pek yayılmış ve belli bir şeydir. Nitekim bu mesel pek meşhûrdur: ‘Halk hükümdârın dinindedir’ denilmektedir.”¹⁵ Pâdişahların isminde dahi onların Ortaçağ yapılanmasındaki anlam dünyası hâkimdir. Pâdişahlara verilen isimlerden biri Hâfız ve Rav-i azîm (Rav-Çoban)'dır. “Buna göre pâdişahlar koruyan, büyük çobanlardır, zirâ onlar ibâdullahın (Tanrının) memûrlarıdır. Şâh kelimesi dâmat anlamında alınsa da doğrudur. Zirâ; mülk, gelin ve pâdişah, dâmat anlamındadır. Gelinin muhâfaza edilmesi ve korunması da dâmadın görevidir.”¹⁶

17. yüzyıl pâdişahları çözülmenin merkezinde olan bir güç olarak görülebilir. Lewis bu husûsta şunları belirtir: “Osmanlı sarayının ilk on sultânı, bir hanedân silsilesinin an'anelerinde,

¹⁰ İnalçık, a.g.e., s.19.

¹¹ Öz, age., s.19.

¹² Öz, a.g.e., s.19.

¹³ Öz, a.g.e., s.20.

¹⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 2010, s.10.

¹⁵ Haldun, a.g.e., s.68.

¹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, s.749'dan; Zekeriya Bülbül, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2000, s.35.

yektâ değilse bile, nâdir rastlanan muktedir ve akıllı adamlar serisinin manzarasıyla bizi hayrete düşürürken, bu silsileden gelen hükümdârların geri kalanı daha da hayret verici bir yeteneksiz, dejenere ve uygunsuz adamlar serisi teşkil eder.”¹⁷ Yönetimdeki bozulmanın çeşitli sebepleri mevcuttu. “İlk zaaf devlete yönetici yetiştiren kaynakların eğitiminde başlamış; merkezde ve buna bağlı olarak eyâletlerde yönetici kadrolar yeterliliğini yitirmiştir.”¹⁸ İbn Haldun’un bu husutaki fikirleri anılan çağın bir reçetesi hükmündedir: “Bil ki devlet türlü devreler ve zamanın geçmesiyle yenilenen türlü hâller geçirir. O devleti idâre edenlerin huyları, o devirlerin hâllerine göre değişir, bir devredeki hâl ve ahlâkları, diğer devredeki hâl ve ahlâklarına benzemez. Çünkü ahlâk, tabiatıyla, bulunduğu çağın hâlinin mizâcına tâbidir.”¹⁹ Bu çağda Osmanlı pâdişahlarının sâhip olduğu vasıflar önemli ölçüde değişmiştir. “XVII. yüzyıl Osmanlı devleti, idârî, malî, askerî, adlî ve hükûkî bakımdan içeriden yıkılmakta idi; bu yıkılıştaki muhtelif sebepler vardı. Pâdişahların mizaç, bünye ve yaşları dolayısıyla bizzat işleri ele alamamalarının ve buna mukâbil ekserisi câhil, menfaatperest iktidârı olmayan vezîrlerin hükûmet reisi olmalarının,..vb. tesiri vardır.”²⁰ Dönemin kaynakları bu husûsta fikir birliği içerisindeyler. Devletin yıkıma doğru gitmesinde pek çok sebep rol oynamakla beraber pâdişah bunun merkezindedir. “Risâle yazarlarına göre ihtilâl, “Balık baştan kokar” sözünün imâ ettiği üzere zirvede, yani idârenin tepesinde başladı ve giderek öteki tabakalara da sirâyet ederek bütün toplumu kuşattı. Bâzı yazarlar bu “baş”ın pâdişah olduğunu imâ ederken diğerleri, çekindiklerinden olsa gerek, vezîr-i a’zamı sorumlu tutmaktaydılar.”²¹ Hâlbuki Osmanlı olarak adlandırdığımız büyük imparatorluğun temelinde sultânların sâhip olduğu vasıflar önemli bir yer tutmakta idi. “Osmanlı Devleti’nin doğuş ve gelişmesi, süratle bir imparatorluk hâline gelmesinde şüphesiz Türk yöneticilerin ahlâk üstünlükleri belirli bir tesir yapmıştır.”²²

İyi bir yönetim iyi idâreden geçer düstûru her çağ için geçerli görünür. “Devlet ve hükûmet idâresi içten yetişmiş ve hayatını devlet işleri ile görmekle geçirmiş, halkın ihtiyâçlarını bilip anlayan ve ona göre tedbir alan idârecilerin elinde bulundukça memlekette huzûr ve istikrâr görülür.”²³ Yönetici kavramı ile sadece sultânlar değil devleti yöneten bütün devlet erkânı kastedilmektedir. Bu yönüyle bir devleti yönetebilmek ve işlerini yürütebilmek önemli bir iştigal olarak görülmüştür. Ülke emin ve liyâkat sahibi ellerde olmalıdır ki huzûr, gelişme, vb. yaşanabilsin; devlet kurumu ayakta kalıp en güzel şekilde ilerleyebilmesini sağlasın. Öz’e göre işleri ehline emânet etme Osmanlı’nın evrensel bir prensibidir ve kaynağını Kur’ân’dan alır. “Kur’ân-ı Kerim’de bunların ikisiyle de alâkalı âyetler vardır. Mealen ‘Gerçekten Allah, size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hüküm vermenizi emreder.’ (Nisâ, 4/58). Emânetin ehline verilmesi, devletin yükseliş ve gelişmesi bakımından çok önemli bir kavramdır.”²⁴ Pâdişahların güçsüz oluşu yönetimdeki diğer makamlara da işinin ehli olmayan insanların geçmesine kapı aralanmıştır. Yüzyıl içerisinde rüşvet, adam kayırma, adâletsizlik... başını alıp gitmiştir. “Dönemin seçkin Osmanlı yazarlarından Gelibolulu Mustafa Âlî, 16. yüzyıl sonlarını Osmanlı yönetici sınıfının yetkinliğinin giderek azaldığı bir dönem olarak tasvîr etmişti.”²⁵ Yüzyıl içerisinde şekil bulmuş Koçi Bey Risâlesi bu husûsta pek çok mevzû’ya parmak basmaktadır. “Ona göre, ehil kimselerin göreve getirilmesi, rüşveti de ortadan

¹⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, 1993, s.22.

¹⁸ Büyük Türk Klasikleri cilt 5, İstanbul, 2004, s.40.

¹⁹ Haldun, a.g.e., s.444.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi III.Cilt I.Kısım**, 1954, s.315.

²¹ Öz, a.g.e., s.117-118.

²² İsmet Parmaksızoglu, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara, 1982, s.15.

²³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.1.

²⁴ Öz, a.g.e., s.193.

²⁵ İnalçık, a.g.e., s.545.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/3 Winter 2014

kaldıracaktır."²⁶ Kâtip Çelebi yönetici sınıfın imparatorluğun ömrü ile önemli bağlarının olduğunu dile getirir. "*Kâtip Çelebi'ye göre Osmanlı Devleti gençlik ve olgunluk çağını çoktan geride bırakmış yaşlılık dönemine erişmiş; ama kişi tabîbin bilgisi sâyesinde gerekli ilaç ve perhizle yaşamını uzatabildiği gibi devlet de bilgili ve deneyimli yöneticilerin elinde kaçınılmaz âkıbetini geciktirebilir.*"²⁷ 17. yüzyıl genel bir çözülmenin yaşandığı bir dönem olduğu için insan kalitesi hususunda da önemli çözümler yaşanmıştır. "*17. yüzyılda ortaya çıkan sosyal ve kültürel görüntü, insan kalitesi ve insan yetiştirme sisteminin bozulduğunu da göstermektedir. Yüzyılın diğer tarihî ve edebî eserlerinde ortaya konan fikirlerin aynı noktada birleşmesi ve âdeta bir üslûp birliği içerisinde farklı konularda aynı ifadeleri dile getirmesi dikkat çekicidir.*"²⁸

Türk kültür hayatında yönetimde yer almanın koşulları arasında liyâkat önem taşırdı. Liyâkat kabiliyet ve yetişme ile kazanılır ve en iyi olan tahta geçerdi. "*Türk devletlerinde veliaht göstermek âdeti bulunmakla beraber, dâima büyük evlâdın veliaht olması (Primogenitura prensibi) kesin değildir. Asya Hun tarihinde en büyük evlâdın tahta çıkması hâdisesi diğer kardeşlerden birisinin babanın yerini almasından daha azdır, yani daha çok şehzâdeler. (Teginler) arasında liyâkat ön planda tutulmuştur. (İdoneitas prensibi). Aynı hâl Osmanlılara kadar diğer Türk devletleri için de geçerli olmuştur.*"²⁹ Bu kâide sosyal hayatta da geçerli idi. "*Türk devletinde herkes kâbiliyet ve çalışkanlığına göre her makama yükelebilirdi. Kutadgu Bilig'e göre bunun tek şartı beye (devlete, millete) hizmet idi.*"³⁰ Osmanlı, devlet yönetiminde 17. yüzyıla kadar liyâkat hususuna titizlikle dikkat etmiş ve işinin ehli olan kişileri idâreci yapmaya özen göstermiştir. "*Osmanlı siyâsî kudreti gibi içtimâî nizamı da devam ediyordu. İmparatorluk liyâkat, ahlâk, maddî-manevî disiplin ve çalışma üzerine kurulmuştu. İmparatorluğun kazanmış olduğu kuvvetin temel prensiplerinden birisi bu anlayış idi. Herkes liyâkat, bilgi, ahlâk ve seciyesine göre bir mevkie tayin edilebilir. Ahlâksız, bilgisiz ve tembeller hiçbir zaman yüksek mevkilere çıkamazlar. Osmanlıların muvaffakiyeti ve bütün dünyaya hâkim bir ırk olmaları hikmeti budur; Türklerin en büyük düşmanı iltimâstır.*"³¹ Daha yüzyılın başına yakın bir tarihte sultânlık yapan Sultân Selim'in liyâkat kavramına değer verdiği görülür. Sultân Selim, "*kendisine hizmet etmiş olanlara ahlakî, ilmî meziyetlerine göre mevki ve derece verirdi.*"³² Ancak bu anlayış Onun takipçisi olan oğlu III. Murad ile beraber geçerliliğini yitirir. "*III. Murad zamanında vâlide sultân, kapı ağası, muhâsip erkek ve kadınlarla saray dışında pâdişaha yakın olan nüfûzlu adamların iltimâs ve himâyeleriyle liyâkate ve hizmete ehemmiyet verilmeyerek gelişi güzel beylerbeyilik ve vezîrlük verilir oldu.*"³³ 17. yüzyılda devlet yönetiminde liyâkat arayışı önemli ölçüde varlığını yitirmiştir. Devletin zaman zaman bu yüzyıldaki toparlanma belirtilerinin ardında nadir olsalar da liyâkatli yöneticiler yer alır. "*Sağlam yapılı, basîretli bir vezîr-i âzamın varlığı, Devlet-i Âliyye'yi birden ayağa kaldırır, serdârların değişmesi ile cephelelerdeki durum âniden değişir. Bu sihirli olay, Osmanlı insanı ve müesseselerinde devâm eden, bitmeyen gücün eseridir. Ancak bu güç, merkezin liyâkatine bağlıdır. Burası zayıf ve yetersiz olunca, o müthiş potansiyel âtil bir güce dönüşmektedir.*"³⁴

Osmanlı vezîrlerinin seçiminde de liyâkate büyük önem gösterirdi. "*Türkler tarih sahnesine bir ordu-millet olarak çıkmışlar ve bu husûsiyetlerini hep devam ettirmişlerdir. Sosyal tabakalaşmada da ordunun benzeyen bir sistem görülür. Orduda yükselme nasıl tecrübe ve*

²⁶ Ali Fuat Bilkan, *Hayrî-Nâme'ye Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Ankara, 2002, s.19.

²⁷ Metin Kunt, vd., *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, 2002, İstanbul, s.34.

²⁸ Bilkan, a.g.e., s.145.

²⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2009, s.270- 271.

³⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s.240.

³¹ Busbecg, s.27, 41, F. Grenard, s.110'dan; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 2010, s.346.

³² Uzunçarşılı, a.g.e., s.41.

³³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.122.

³⁴ Büyük Türk Klasikleri cilt.5., s. 50.

liyâkate bağlı ise idârenin her kademesinde de tecrübe ve liyâkat esas tutulurdu.”³⁵ Vezîrlük makamında gösterilen bu hassasiyet 17. asırda kaybolmuştur. “Sokullu Mehmed Paşa’nın ölümünden (1579) Halil Paşa’nın sadr-ı âzamlığına (1617) kadar otuz sekiz sene içinde mükerrerlerinden sarf-ı nazar hükûmet reisliği makamına on dokuz vezîr-i âzam gelmişti...Bu mevkîye liyâkatî olanların sayısı üçü geçmemektedir. Kanûnî Sultân Süleyman zamanına kadar ve onun devrinde vezirlik rütbesini ele alabilmek büyük bir ehliyet ve başarı mükâfatı olarak verilir ve rütbe sahibi dîvân-ı hümayunda kubbe veziri olarak verilir ve rütbe sahibi dîvân-ı hümayunda kubbe veziri olarak bulunup tecrübesinden istifâde edilirdi. Yine o devirlerde vezîr adedi kubbe altında inhisâr etmek üzere dördü geçmezdi. Onaltıncı asır ortalarında ehemmiyetine mebni Budin, Mısır ve bu asır sonlarına doğru yine aynı maksatla Yemen ve Bağdad’a vezîr vâliler tâyin edilir olmuştur.”³⁶ Liyâkat kavramının kaybolması pek çok sahada da kendini gösterdi. “Devlet cihâzındaki çöküntü sadece yüksek hükûmrânlık araçlarını değil, bütün imparatorluk yüzeyinde bürokratik ve dinî kurumların bütününe etkiledi. Bunlar işe alma, yetiştirme ve yükselme yöntemlerinde artan değişikliklerin şiddetlendirdiği, yeterlilik ve doğruluk bakımından felâketli bir düşüşe uğradılar.”³⁷ Liyâkat dinî referans çerçevesinde vurgulanan bir kavram olarak dikkat çeker. Hz. Peygamber liyâkatlı memûrların önemine işaret eder.³⁸ Böylelikle Liyâkat geleneğin yöneticide aradığı önemli bir değer olarak Türk-İslam medeniyetinin bütünlüğünde önemli bir yer tutar. Bunun yanı sıra çözülme asrında liyâkatin ayrı bir önem kazandığı görülür.

B. 17. Asır Klasik Türk Şiirinde Yöneticinin Liyâkat Vasfına Şâirin Bakışı

Edebî eserlere böyle titiz bir anlayışın yansdığı görülmektedir. İşinin ehli olan insanların yönetimde yer alması gereğine dikkat çekilmektedir. 17. yüzyılda yaşanan kimi olaylar bu yüzyılda pâdişahlık makamının ve buna bağlı yönetici kesimin büyük bir değer kaybettiğini göstermektedir. Bu değer kaybedişin asrın şiirine yansığını ve özellikle kasîde ve mesnevîlerde yönetim ve yönetici ile ilgili şâirlerin fikir beyân ettiği görülmektedir. Kasîde ve mesnevîlerde yöneticilerin sâhip olması gereken vasıflar çağın ve sanatkârın hayata veya insana bakışını gösteren önemli belgelerdir. 17. yüzyıl dîvân şiirine genel bir anlayış olarak devlet, siyâset ve toplum hayatına hâkim bu anlayışların yansdığı dikkat çeker.

Nefî Erzurum Hasankale’den sonra devam ettiği saray etrafındaki sanat yaşantısında devlet işleyişini yakından görebilme imkânına sâhip olabilen ve zaman zaman gördüğü aksaklıkları korkusuz yaratılışının verdiği kuvvetle açık bir söylem hâlinde dile getiren bir sanatkâr olarak dikkat çeker. Nefî’nin zaman zaman hicve kadar varan, hatta bazen küfre ulaşan yönetim karşısındaki söylemleri söz konusudur. Örneğin onun Gürcü Mehmed Paşa’ya yazdığı hicviyesi’nin redifî köpektir ve burada bu redifle kendisine hitâp ederek II. Osman’ın katlinden IV. Murad’a geçen zamana kadar ülkenin geçirdiği sarsıntıya büyük bir üzüntü ile değinir.³⁹ Nefî’nin övgüdeki mâhir tabiatı sadece dili kullanmadaki kudretinde görülmez. Bununla beraber şâirin manâyı söyleyiş ile müsâvî yakalaması, geniş hayâlleri söz konusudur. Nefî’nin devrini yaşadığı I. Mustafa’ya kasîde yazmamış olması şâirin samîmiyetle takdir etmediği kişileri övmediğini, övdüğü kişilerin de kusur kabul ettiği hâllerini gördüğü zaman yermekten çekinmediğini göstermektedir.⁴⁰ Nefî’nin memdûhunu vassfederken liyâkatine dikkat çekmesi şâirin şuurlu bir seçimidir. Şâirin övgüye değer görmediği kişileri övmemesi, yergiyi hak ettiğini düşündüğü kişileri yermekten geri durmaması bu hususta liyâkate bağlı olduğu ve her ne kadar övgü ve yergilerinde mübalağa yapsa

³⁵ Güngör, a.g.e., s.154.

³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.122.

³⁷ Lewis, a.g.e., s.23.

³⁸ Bkz. Sahîh-i Buhârî, 7/3300.

³⁹ Bkz. Tulga Ocak, Nefî ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri, Ölümünün Üçyüz Ellinci Yılında Nefî, Ankara, 1997, s.7.

⁴⁰ Bkz. Ocak, a.g.e., s.8.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/3 Winter 2014

da ilk bağlamda realist davrandığı söylenebilir. Liyakât geleneğin prensip hâline getirdiği ve çağın ihtiyâç duyduğu bir değer olarak Nef'î'nin ve diğer şâirlerin vurgusudur. Nef'î sultânın liyâkatine övgüde bulunur:

Zihî şâyeste vü bâyiste hâkân-ı hümâyün-fer

Ki hem ârâyış-i evreng ü hem pîrâye-i efser⁴¹ (Nef'î, Dîvân, k. 21/1)

Nef'î'nin pâdişah dışındaki sadrâzam ve devlet büyüklerine yönelttiği övgülerinde makamlara yönelik ifadeler ağırlıktadır. “*Bunların pâdişahlar için yazdığı övgülerden tek farkı, övülenin makamı ile ilgili hususlardır. Onun sadrazamlar için yazdığı övgülerde ağırlık noktası, övülenlerin kişiliğinde değil makamlarındadır.*”⁴² Bu anlayış şâirin maksadının kişileri övmek ya da yermek olmadığını, iyi bir devlet yönetimi için ideal yöneten anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilir. Nef'î yetersiz yöneticilere tepki gösterir ve bulunduğu makamdan alınan bir yöneticinin yetersizliği nedeni ile bu makamdan alınmasını isâbet olarak kabul eder ve hicvinde onu “*kovulan bir eşek*” olarak vasıflandırır:

Umûr-ı saltanatdan **ol harı** tarh etdiği yetmez

Olur kat kat isâbet fikr olunca ıtırâd üzre (Nef'î, Dîvân, k.44/17.)

Asrın bir başka şâiri Nâilî Sebk-i Hindî'nin tesiri ile tasavvufa meyletmekle berâber devrin tüm sanatkârlarında olduğu gibi onda da çağına âit fikirleri bulmak mümkündür. Nâilî devlet yönetiminde liyâkat kavramının önemine dikkat çeker ve yöneticiliği önemli bir değer olarak liyâkat vasfı ile berâber görür. Yöneticilik devlet düzeni için bir kâbiliyet gerektirir:

Bir özge âsîtâna eder lâbüd ilticâ

Devlet ki **müsta'idd-i nizâm-ı umûr** olur⁴³ (Nâilî, Dîvân, k.24/6.)

Atâyî mesnevilerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu gözler önüne serer. Atâyî devlet, yönetim konularında görüşlerini dile getirirken zaman zaman açık söylemlerle zaman zaman da sanatın örtük üslûbu içerisinde mesajlarını sunar. Atâyî yöneticileri Ortaçağ toplumu içerisinde merkezî konumları nedeni ile devlet için önemli görmekle berâber bozulan yönetim hakkındaki görüşlerini dile getirmekten de geri kalmaz.

Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr mesnevisinin 12. Sohbet'inde yöneticilerin bilhassa ortaçağın toplum yapısı içerisinde ne denli öneme sâhip olduğunu dile getirir. Memleketler şâhlara âittir. Onlar, Allah'ın gölgesidir. Eserleri bir güneş gibi parlar ve onların idrârı nîsân yağmuru gibidir.

Şâhlar memlekete devlettir

Sâye-i Hak eser-i rahmetdir

Mihr-i rahşân gibidir âsârı

Ebr-i nîsân gibidir idrârı (Atâyî, Sohbet'ül-Ebkâr, b.1298/1299)

Atâyî Sohbetü'l-Ebkâr'da yukarıdaki düşüncelerinin hilâfında yöneticiliğe temkinli bakar. Vezîrlük ve vâililik kapısına eteği bulaşmış olmaktan uzak durabilmeyi Allah'tan diler. Şâirin bu düşünce içerisinde olmasında hem böyle bir vazîfenin yükümlüklerinin ağır olması hem de çağının yöneticilerinin hâli hazırdaki durum ve uygulamaları etkili olmuş olabilir.

⁴¹ Şâirin liyakat kavramına vurgu yaptığı diğer beyitler için bkz. Nefî, Dîvân, k.30/117, k.61/9.

⁴² Ünver, a.g.e., s.57.

⁴³ Nâilî'nin liyâkatle ilgili başka bir söylemi için bkz. Nâ'îlî, Dîvân, k.26/ 40.

Eyleme bendeni iy Rabb-i Kadîr

Dâmen-âlûd-ı der-i mîr ü vezîr (Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr, b.136)

Atâyî Nefhâtü'l-Ezhâr mesnevisinin ilk bölümünü yöneticiliğe ayırır. Muhammed Kuzubaş, Atâyî'nin ilk Nefhâ'sını yöneticiliğe ayırmasını çağ içerisinde yönetimde meydana gelen bozulmalar ile ilişkilendirir : “Birinci Nefhâ, padişahlar ve yöneticiler hakkındadır. 17. yüzyıl imparatorluğun sınırlarının genişlemesine paralel olarak merkezi otoritenin azaldığı; merkeze uzak bölgelerdeki kimi yöneticilerin, göreve lâyık olmadıkları halde iltimâsla göreve getirildikleri ve dolayısıyla da devlet-millet ilişkisinin zedelenmeye başladığı bir dönemdir. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde görev yapan Atâyî, bu durumun farkına varmış olsa gerek ki, ilk Nefhâ'yı pâdişaha ve yöneticilere ayırmıştır.”⁴⁴

Atâyî'nin zaman zaman bunu alegorik bir anlatımla dile getirdiği görülür. Sanatkâr sanatın sembolik dilinden istifade ederek mesajlarını sunar. “Söz gelişi, akılsız zâlim şâhlardan söz ederken I.Mustafa devrini anlatıyor gibidir; Gazneli Mahmud'un ilk yılları sanki IV.Murad zamanında saraya iyice sokulan Kadızâdeliler'i hatırlatır. Büyük bir ihtimalle Atâyî bu alegorilere anlatımını güzelleştirmek için değil, söylemek istediklerini açıkça ortaya koymanın tehlikesi büyük olduğundan kendisini korumak için başvurmuş olmalıdır; çünkü kendisini güvende hissettiğinde doğrudan çok ağır eleştiriler yaptığı bilinmektedir.”⁴⁵

Atâyî Heft-H'ân mesnevisinin üçüncü hikâyesinde semboller aracılığı ile yönetime dâir fikirlerini dile getirir. Hikâyede bahçe ülkeyi, koyunlar halkı, çoban hükümdârı temsil eder. Yöneticilerin sâhip olması gereken özellikler dile getirilir. Böylelikle sanatkâr fikirlerini sanat düzleminde örtük olarak ifâde etme rahatlığını yaşar.⁴⁶ Atâyî bu hikâyenin bütünlüğü içerisinde yönetim, yönetici prensiplerini liyâkat çerçevesinde ele alır.⁴⁷

⁴⁴Muhammed Kuzubaş, *Nefhâtü'l-Ezhâr Mesnevisi*, Samsun, 2005, s.25.

⁴⁵Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir, 1997, s.322.

⁴⁶Bkz. Kortantamer, a.g.e., s.322.

⁴⁷Hikâye özetle şöyledir:“Hindistan'ı zapteden büyük hükümdâr Gazneli Mahmud kendisine Ayaz'ı yakın dost edinmeden önce daha yaşı küçük tecrübesiz bir hükümdârdır. Emirleri, vezirleri sahtekârdırlar. Şâhı kandırıp, ülkeyi sömürürler. Halkın çektiklerine aldırılmazlar. Şâh içki ve eğlence ile meşgulken vükelâsı ülkeyi soyar. Kötüler şâhı kuşatmışlardır, iyileri yanına sokmazlar. Şâh fitnenin farkına varmaya başlar. İş böyle giderse, sonunun kötü olacağını sezer. Düşünüp üzülürken bir gece uykuya dalar. Gönül gözü açılır. Eşi benzeri olmayan güzellikte bir bahçe görür. Gölge veren ağaçla, akarsular, nilüferler, güzel kokulu toprak her tarafı süslerler. Orada içi dışı aydınlık zümründen bir kubbe vardır. Kubbenin altında yeşil elbiseli Hızır'a benzeyen bir pîr durur. Yüzü nur saçar, Şâh, pîri saygıyla selamlar. Pîr onu yanına alır. Şâhın, çevredeki güzelliklere tahassürle baktığını gören pîr, böyle bir yer istiyorsa, önce iyi bir bahçıvan bulmasını, sonra bahçeyi yeniden düzenlemesini, yeni bahçede, eski işe yaramayan ağaçları dalları ayıklamasını, bahçeyi iyi bir bakımla elden geçirmesini öğütler. Şâh pîrin elini öper, lütfunu diler. Pîr bir genci gösterir. Konuşmasını, çabukluğunu, aklını, idrakini, bilgisini över. Onu bahçıvan yapmasını tavsiye eder. Şâh bakar, benzersiz bir güzel görür. Aşk ateşi bağrını deler. Bir bakışta vurulur. Uykudan gözyaşları ile uyanır. Huzûrsuzdur. Bir gün sabah vakti atına atlar, saf saf askerleri ile ava çıkar. Etraf yemyeşildir. Çiçekler açmış, ağaçlar meyve vermiştir. Şâh av emrini verir. Asker topluluğu bir girdaba döner. Ahûlar yakalanır. Köpekler havlar. Şâhinler uçurulur. Av böyle sürerken şâhin önünde birden bir âhu belirir. Şâh âhunun ardına takılır. Askerinden uzaklaşır. Sahrada yaşayan bir kabileye rastlar. Âhu bir çadıra girer kaybolur. Çadırdan şâhin rüyâsında âşik olduğu güzel çıkar. Şâh misafir edilir. Güzele adını, neyle geçindiğini sorar. Güzel adının Ayaz olduğunu, koyunculukla geçindiğini, vahşi hayvanlarla dost olduğunu söyler. Koyunlarını râiyete, köpeklerini emrinde çalışan adamlara benzetir. Onlarla mutlu olduğunu, onlardan yararlandığını, buna karşılık onları koruyup gözettiğini, şâhların tebânın ne hâlde olduğunu bilmesi gerektiğini, kendisinin de bir tür şâh olduğunu söyler. Mahmud onun sözlerini dinler değerini anlar. Vezirlik teklif eder. Çok dil döker; ama razı edemez. O sırada şâhin adamları gelir. Yerler titrer, Ayaz şaşmaz, sarsılmaz, edebini bozmaz. Şâh, onun kendisini tanımış ve nezâketle yönetim dersi vermiş olduğunu anlar. Onu daha da beğenir. Üzüntü ile geri döner. Bir iki gün geçer. Dayanamaz, tek başına, Ayaz'ın yanına gitmek için yola çıkar. Tehlikeli bir vadiden geçerken yoluna korkunç bir erkek aslan çıkar. Şâh kılıcını çekip onu bir hamlede öldürür. Aslandan sonra aslana arkadaşlık eden bir panterle karşılaşır. Şâh panteri kılıcıyla ikiye biçer. Yoluna devam eder. Bir mağara içinde bir ışık görür, yaklaşıncaya onun bir ejderin ağzından görünen ateş olduğunu anlar. Korkunç ejderha ateşler saçarak üstüne yürür. Şâh yayını ele alır. Ejderi gözünden vurur. Gürzle kafasını ezer. Bunlar olurken Ayaz'ın bulunduğu yere yaklaşmıştır. Ayaz sesler duyup ne olduğunu anlamaya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/3 Winter 2014

Hikâye’de Ayaz vezîr olmadan Sultân Mahmud gençtir ve ülkenin durumu perîşan bir hâldedir:

Ol ser-efrâz-ı âsümân-pâye
Etmeden hâs Ayazı hem-sâye
Kendüsi nev-cevân-ı endek-sâl

Vükelâ pîr-i hân-kâh-ı dalâl (Atâyî, Heft-H’ân, b.1235.)

Heft-H’ân’daki bu hikâyede ülkenin düzelmesi için bir bahçıvana (yönetici) ihtiyaç vardır. Sultân Mahmud gördüğü rüyâsında bir pîr, kendisine liyâkat sahibi bir vezîri telkin eder. Liyâkat sahibi bir yönetici ülkenin eski hâline kavuşmasını sağlayacaktır. Bahçıvan bahçeyi yeniden düzenleyecektir:

Dedi maksûd ise bu resme mahal

Size bir bağ-bân gerek evvel

Yeniden eylemek gerek tertîb

Vaz ‘ı matbu ‘ u tarhı ola garîb (Atâyî, Heft-H’ân, b.1268, 269.)

Bu mesnevinin aynı hikâyesinde ülke yönetimi için Ayaz’ın liyâkat sâhibi bir vezîr adayı olduğu vurgulanır:

Bildi şâhâne himmeti vardur

Kadr ü câha liyâkatı vardur (Atâyî, Heft-H’ân, b.1383.)

Hakk bu kim sana oldu erzânî

Mesned-i Asâf-ı Süleymânî (Atâyî, Heft-H’ân, b.1388.)

Nâbî dikkatini yönetici kesme çeviren sanatkârlardan biridir. “*Toplumdaki ahlâk düşkünlüğünü, açıkgozlülüğü, mal ve makam hırsı, açgözlülük vb. kötülükleri, kısacası çağının bozuk düzenini ve çökmeye yüz tutmuş gidişini eleştirerek; olup bitenden çağının bozuk devlet yönetimini ve yöneticilerini sorumlu tutar.*”⁴⁸ 17. yüzyılda devletin olumsuz koşullar içerisine düşmesinde yetersiz devlet yöneticilerinin büyük pay sâhibi olduğu Hayriyye gibi eserlerde açık bir üslûpla anlatılır. Yetersiz yöneticiler yüzünden gerek idarî anlamda, gerekse de kaynakların kullanılması husûsunda ciddi problemler yaşanmıştır. “*Nâbî, 17. yüzyıl Osmanlı düzeninin bozulmasını, temelde bozulan “insan” unsuruna bağlar. Ona göre müesseseleri bozan ve onların temel niteliklerinin dejenere olmasına sebep olan etken “yönetici” sınıfıdır.*”⁴⁹

Dîvân şâirinin saraya yakınlığı kendisine devlet mekanizmasını tüm gerçekliği ile gözlemleme olanağı vermiştir. “*Dîvân şâirlerinin, devlet adamları ile içiçe bulunup, işleyen mekanizmadan bizzat haberdâr olduklarını görüyoruz... Dîvân şâiri bütün bunların yanında aynı zaman da devletin içinde bulunduğu durumu, dışarıda ve içeride olup bitenleri yakından tâkip*

çalışır. Şâh ile karşılaşır, onu kutlar. Evine çağırır. Yer, içerler. Şâh, Ayaz’a duygularının temizliğini, cinsellikten arınmışlığını anlatır. Ayaz etkilenir. Onun içtenliğine, sevgisinin temizliğine inanır, yumuşar. Bir gece rüyâsında cennete benzeyen bir bahçede yeşil bir seccâdede oturan bir pîrin kendisine bir şâhın hizmetini telkin ettiğini anlatır. Şâh bunu duyunca hemen kendi rüyâsını anlatır. Rüyâların birbiriyle uyduğuna görünce ikisi de sevinir. İki gönül bir olur. Mahmud, Ayaz’ı vezir eder. Kötüler ceza görür. Ülkeyi yeniden düzenlerler. Mahmud’un ünü büyür. Adı Ayaz’la dillerde kalır.” (Kortantamer, a.g.e, s.239/240.)

⁴⁸ Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara, 2000, s.177.

⁴⁹ Bilkan, a.g.e., s.82.

eder.”⁵⁰ Divan şairlerinin bir çoğunun zaman zaman yönetimle ilişkilerinin çok yoğun olduğu görülür. “Nâbî devrinin önde gelen devlet adamlarıyla çok yakın ilişkilerde bulunmuş bir şâirdir. Dolayısıyla devlet yapısının işleyişine bizzat şâhit olmuş, çarkın dönüşündeki aksaklıkları doğrudan doğruya asıl kaynağına bildirme imkânı bulmuştur.”⁵¹ Nâbî ‘nin yaşadığı çağda pâdişahlar trajik bir tablo içerisindedir: “Yaşadığı karışık devirde pâdişah ve sadrâzamlar pek sık değişiyordu. Bu yüzden Nâbî yetmiş yıllık ömründe (I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed gibi) çoğu zayıf ve türlü felâkete uğramış olan altı pâdişahın saltanatını gördü.”⁵²

Nâbî liyâkatsiz devlet yöneticilerinden yakındır. II. Mustafa’ya sunduğu kasidesinde yetersiz devlet yöneticilerinden yakınmakta ve II. Mustafa ile saltanat makamının liyâkat sâhibi bir zâta teslim edildiğine dikkat çekmektedir:

Misâl-i hâle-i bî-âfitâb kalmış idi

Derûn-ı mülk hazîn **taht-ı saltanat mağdûr** (Nâbî, Dîvân, k.7/15.)

Liyâkat anlayışı ile Nâbî’nin Dîvân’ındaki 15. kasidesinde vurgu olarak karşılaşılır. Nâbî o güne kadar seleflerin yönetime liyâkat sâhibi kişileri getirdiğine dikkat çeker:

Müsta’iddîni ararlardı mülûk-ı eslâf

Ki ide re’yleri bâğ-ı cihân-ı hurrem⁵³ (Nâbî, Dîvân, k.15/25.)

Sabit’in yöneticide görmek istediği vasıfların başında liyâkat gelir:

Lâyıkın buldı bugün mesned-i sadr-ı ‘âlî

Virdi dîvân-ı hümayûna vücûdun zînet (Sabit, Dîvân, k.36/2.)

Yöneticiler sadece ehil kişiler değil böyle kişilerin kıymetini bilen ve onları ehliyetlerine elverişli sahalarda istihdâm eden kişilerdir. Şeyhülislâm Bahâyî’nin ifadeleri bu doğrultuda değerlendirilebilir:

Vezîr-i pâk-gevher Mustafa paşa-yı dâniş-ver

Hidiv-i ehl-i perver nâzım-ı mülk-i Süleymân (Ş. Bahâyî, Divânından seçmeler, k. 5/5.)

Nâbî, Hayriyye’de oğluna nasîhatleri içerisinde yöneticiliğin o çağdaki içinde bulunduğu kötü durumdan dolayı bu meslekten uzak durmasını ister. Yöneticiliğin hâlihazırdaki durumunu gözler önüne serer ve karşılaşılabilecek sıkıntılar hakkında oğlunu uyarır. Nâbî idareciliği oğlu için ayıp olanı tercih olarak niteler ve bu makamın davâcısının çok olduğunu, orada bulunduğu zaman kıymetinin bilinmeyeceğini dile getirir:

Kendüne ucbı tasavvur itme

Kâdir oldukça **tasaddur itme**

Katı **da’vâcısı çokdur sardun**

Korkarum zâyî’ iderler kadrün (Nâbî, Hayriyye, b.574, 575.)

⁵⁰ Hüseyin Yorulmaz, **Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyât**, İstanbul, 1996, s.295-296.

⁵¹ Yorulmaz, a.g.e., s.308.

⁵² Ahmed Kabaklı, **Dîvân Edebiyatı**, İstanbul, s.229.

⁵³ Nâbî Dîvânı’nda yöneticide aradığı liyâkat vasfı hakkında başka beyitler için bkz. Nâbî Dîvân, k.7/16-19., k.13/ 46, k.15/31, k.20/34.

Nâbî özellikle yönetimdeki zaafiyete bağlı olarak devlet ve halk arasındaki bir ara kurum mâhiyetinde olan ayânlık sisteminin⁵⁴ halka karşı zulmünü yönetim bağlamında ele alır ve şiddetli eleştirilerde bulunur. Nâbî, Hayriyye’de “Nehy-i A’yânî vü Zulm ü Fukarâ” adlı bölümde ayanlığın çağ içerisindeki manzarasını gözler önüne serer. Ayânlık sistemi Kanûnî döneminden itibaren var olan, bir beldenin zengin ve ileri gelen kişilerinden oluşan, yönetim ile halk arasında ara bir yönetici kitledir. Bu kurum vergilerin toplanması vb. pek çok işleyişte başlangıçta faydalı olmakla beraber zamanla devletin yerine geçecek bir konum kazanır ve neredeyse idârecileri devre dışı bırakmıştır. Devlet adına hareket eden ayânlar keyfî uygulamalar, zorbalıklar, ağır vergilerle halkı canından bezdirmiştir. Bu atmosfer içerisinde şâir oğluna ayânlık gibi bir mesleğe heves etmemesini belirttiikten sonra ayânlığın bu asır içerisindeki manzarasını gözler önüne serer. Nâbî oğluna orta insan olmasını önerir ve idârecilikten kaçınmasını öğütler:

İtme a’yânlığa zinhâr heves

Evsâtu’n-nâs ol o devlet sana bes⁵⁵ (Nâbî, Hayriyye, b.737.)

Nâbî yönetim ile ilgili fikirlerini “Paşalık Sevdâsı Bahsi” bölümünde dile getirir. Şâir Paşalığı davul zurna ile ateşe girme olarak yorumlar ve onun davulun sesi gibi uzaktan güzel görüldüğünü, sıkıntı ve eziyetinin çok olduğunu dile getirir. Paşalık görünürde yüce bir mekândır ancak onların sonları cehennemdir. İşlerini zulümle yürütmek zorundadırlar. Nâbî Paşalık ve vezîrlük makamında bulunanların sürekli bir azil korkusu yaşadıklarını, ömürlerinin hep bu türlü sıkıntı, korku ve eziyetlerle geçtiğini dile getirerek bu makamın türlü sıkıntılarını dile getirir:

Olma paşalık için âvâre

Tabl u surnâyile girme nâre

Bağlama tantana-i tabla gönül

Dûrdan hoş gelür âvâz-ı dühül

Paşalık ömre sürer mihnetdür

Hâsılı derd ü ğam u kasvettür

Nâmı pür-kevkebe câhı âlî

Lîk dûzahda geçer ahvâli

Hâtırı mansıbı gibi vîrân

Sorsa hiç âhiret ahvâli yamân

Zulm iderse yıkılır hâne-i dîn

İtmese bulmaz umûrî temkin

Çekdüğü mihnet olursa ta'dâd

Değmez ol mihnete Mısır u Bağdâd⁵⁶ (Nâbî, Hayriyye., b.1126,1127,1128, 129, 130, 131, 132.)

Nâbî Hayrâbâd mesnevisinde yöneticilik konusuna eğilir. Yöneticilik hakkındaki fikirlerini belirtir. Bu makamın zorluklarının bulunduğunu belirtir. Yusuf zindanda esir olmadan Mısır’a

⁵⁴ Ayânlık için bkz.M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, s.107.

⁵⁵ Nâbî’nin ayânlar hakkında yaptığı eleştiriler için bkz. Nâbî Hayriyye, Nehy-i A’yânî vü Zulm-i Fukarâ, b.736-833.

⁵⁶ Nâbî’nin paşalık bölümünde oğluna tavsiyede bulunduğu nasihatlar için bkz. Nâbî, Hayriyye, Matlab-ı Dağdağa-Paşâyî, b.1106-1226.

sultan olmaz. Devlet yöneticileri de değerlerinin derecesine göre sıkıntı çekerler. Yöneticilik bir liyakâtle beraber bir kısmettir aynı zaman da

Hiç Yusuf olur mu Mısra sultan

Tâ olmayacak esir-i zindân

Elbetde çeker ricâl-i devlet

Endâze-i kadri denlû mihnet

Âlem toludur dıraht-ı pür-zâd

Ancak dutar ikisini üstâd (Nâbî, Hayrâbâd, b.1386-1388.)

Nâbî ve yüzyılın diğer şairlerinin sadece aradıkları vasıfları değil istemedikleri vasıfları da dile getirmeleri yöneticilik kavramına Osmanlı'nın yapısal görünümü itibâriyle verilen önemin bir sonucu olarak görülebilir. 17. yüzyıl kasîde ve mesnevilerinde yönetici vasıfları sıralanırken bunlar öteden beri kullanıla gelen klişeleşmiş kalıplar olarak düşünülmemelidir. *"Halkın erdem olarak bildiği ve değer verdiği ne varsa onların eksiksiz olarak, en mükemmel şekilde sultânda bulunduğu hem de büyüleyici bir edâ ile anlatılıyordu."*⁵⁷ Bu yönüyle her bir vasıf erdemler ve değerler olarak düşünülebilir. Devrin özellikleri düşünüldüğünde aranan her bir vasfın güçlü dayanakları olduğu görülecektir. Bununla beraber edebî eserin gerçek hayâtın tam bir karşılığı olmasını beklemek yanlış olacaktır. Kasîde ve mesnevilerde yöneticilerin ideal ölçüler içerisinde tanımlanmaları yadigarlanmamalıdır. *"Bir edebî eserde gerçekler de yer alabilir, düşlenen idealler de yer alabilir, ironik pek çok unsur da yer alabilir."*⁵⁸

C. Bir Yönetici Vasfı Olarak Adâlet Duygusu ve 17. Asırdaki Önemi

Osmanlı'nın farklı dilde ve dindeki insanları 600 yıl gibi uzun bir zaman bir arada tutabilmiş olmasının adâletli bir yönetim neticesi olduğu bilinmektedir. Barthold bir yabancı gözlemci olarak Osmanlı dokusundaki adâleti fark eder: *"Müslümânların İspanya'da uğradıkları zulüm ve cibrî, Müslümânların elinde bulunan Hristiyanlar hiçbir zaman görmemişlerdir. Umûmiyetle Müslümân olmayan kavimlerin Kurân'ın emrettiği üzere cizye vermeleri Ömer'in meşhûr ahitnâmesi mucibince, elbiselerinin farklı olması gibi şartların tamamıyla yerine getirilmesi talep edilmiyordu. Hristiyan memûrlar da Müslümân büyükleri gibi giyiniyorlar, aynı zaman da kendilerini aşağı tabaka karşısında pek yüksek tutuyorlardı."*⁵⁹

Osmanlı sultânının ülke yönetiminde özen gösterdiği en önemli kavram şüphesiz adâlet olmuştur. *"Prensip bakımından Osmanlı ülkesi ve halkı, iktidârını Tanrı'dan alan ve yalnız Tanrı önünde sorumlu patrimonyal, mutlak bir hükümdârın hükmü altındadır. Bununla beraber onun bu iktidârı, nasıl siyasî bir pragmatizm dairesinde kânûn, adâlet ve ahlâk prensiplerine göre icrâ etme zorunda bulunduğu da bir gerçektir."*⁶⁰ Adâletin yerine getirilmesinde ivedilik anlayışı mevcuttu. *"Osmanlı düzeninde hemen dağıtılmayan, derhal yerine getirilmeyen adâlet, adâletsizlik sayılırdı. Osmanlı adaletinin hızlı yargıdaki şöhreti bütün dünyada biliniyordu."*⁶¹ Adâlet sistemi içinde sorumlu kadılar, kazaskerler, vezîr-i âzamlar bulunmakla beraber adâletin yerine getirilmesinin baş sorumlusu hükümdârdı. Nizâm-ı âlem düşüncesi bir devlet değeri olarak pâdişahın adâleti ile sağlanabilecek bir anlam içermekte idi. "Osmanlı devletinin temel fonksiyonu, nizâm-ı âlemi, yani

⁵⁷ Mehmet Çavuşoğlu, Kasîde, **Türk Şiiri Özel Sayısı-II**(Divân Şiiri) Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. C.LII, S:415-416-417. S.17-77, (Temmuz, Ağustos, Eylül 1986), s.18.

⁵⁸ Özgür Kıyçak, **17. Yüzyıl Kasidecililiğinin Zihniyet Çözümlemesi ve Eğitim Sürecinde Kullanımı**, İzmir, 2010, s.78.

⁵⁹ W. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Ankara, 1977, s.17.

⁶⁰ İnalcık, a.g.e., s.8.

⁶¹ Bülbül, a.g.e., s.201.

hâkimiyet sınırları içindeki tebaasının bütün kesimlerinin adâlet çerçevesinde yönetilerek birbiriyle uyum içinde yaşamasını sağlamaktır.”⁶² Âdalet kavramı toplumu ve toplumun içerisinde barındığı devleti ayakta tutan önemli bir kavramdır. Pâdişahlar 17. yüzyıl dîvân şiirinde (mesnevi ve kasidelerde) adâletleri ile anılmakta ve âdil birer yönetici olarak yerlerini almaktadırlar. “Hükümdâr, Tanrı’dan başka kimseye karşı sorumlu olmayan tek otorite olarak, haksızlığı giderebilecek en yüksek otoritedir.”⁶³

Bir yönetici vasfı olarak adâleti sağlamak bu yönüyle her şeyden üstün bir vasıf olarak görülebilir. “Hükümdârın mutlak hâkimiyetine dayanan bu patrimoniyal devlet sisteminde, otorite sahibinin halka adâleti, kuvvetlinin zayıfa karşı zulmünü ve yolsuzluklarını önleme anlamında anlaşılan ‘adl, hükümdârın en önemli görevi sayılır.”⁶⁴ Dora D’Istria’ya Osmanlı sultanının adâlet vasfının dile getirilmesindeki Süleyman imgesini anlamlı bulur. “Yazar, Osmanlı şiirinde amacı sadece dünyayı feth etmek olan İskender’den çok Süleyman’ın adının geçmesine de dikkatimizi çeker. Süleyman, kutsiyet ve adaletin sembolüdür; amacı kuru kuruya bir savaş değildir.”⁶⁵ Adâletin kutsal bir anlam kazanması söz konusu olur.

Osmanlı harcındaki önemli malzemelerden biri şüphesiz adâlet olmuştur. “Adâlet anlayışı, haksızlıkları kaldırma çabasıyla ilân edilen adâletnâmeler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bürokratlar, asker ve ulemâ ile birlikte hareket ederek bu prensipleri çiğneyen bir hükümdârın saltanatına son verebilir; Osmanlı tarihinde bunun misâlleri az değildir. Bürokrasi; kanûnû, yani devlet idâresinde objektif kuralları temsil eden bir kurum olarak, din ve devletin selâmeti adına hükümdârın karşısına çıkma gücüne sahiptir; böylece bu iki güç arasında bir dengeden söz etmek mümkündür. Bu durum, yazıya dökülmemiş bir anayasal denge rejimini anımsatır. Osmanlı Devleti’nin uzun yüzyıllar payidâr olmasını, tarihçi böyle çözmektedir.”⁶⁶

Adâlet kavramının önemsenmesinde Osmanlı’nın gerek İran geleneğinden gerek Türk - Moğol devleti geleneğinden ve gerekse de İslâmî öz değerlerden beslenen güçlü köklerinin olduğu söylenilebilir. İslâm dini içerisinde adâlet önemli bir kavram olarak kendini gösterir. Âdil olunması gereği fikri âyetler içerisinde karşımıza çıkar. Âyetler adâleti emreder: “Allah âdil olanları sever”⁶⁷ “Ey îmân edenler, adâleti titizlikle ayakta tutan(hâkim)lar ve Allah için şahitlik eden (İnsanlar) olun.”⁶⁸ İslâmiyet’in adâlete yüklediği manâ ilâhî bir manâ kazanır. “İslâm nazarında insan, paha biçilmez bir varlıktır, o hem “Eşref-i mahlûkat”tır; hem de “Allah’ın yeryüzündeki halîfesi”dir. Bu kadar yüceleştirilen insanların arasına renk, ırk, dil ayrılıkları giremez. “Tarak dişi gibi” nitelenilen insanların birbirlerinden üstünlüğü sadece “takvâdadır. O da hukûkî bir farklılık getirmez; Allah katına aittir. İslâm hayatının temelinde eşitlik, dolayısıyla adâlet bulunmaktadır.”⁶⁹ Adâletin bu bağlamdaki manâsı din kaynaklı olup devlet, toplum ve insana dönük büyük değer taşır.

Adâletin önemi nasîhatnâme ve siyâsetnâmelerde sıklıkla vurgulanır. “Eski İran geleneğini aksettiren Pend-nâme, Siyâset-nâme ve Nasîhat-nâmelerde dâima tekrarlanan öğüt şudur: Hükümdârın kuvvet ve kudreti hazîneye bağlıdır, hazîneyi doldurmak için hükümdârın reâyâ’yı yumuşak ve âdil bir idâre altında tutması, zulmü önlemesi gerekir. Fakat bu adâlet, otoritesi hiçbir sınır tanımayan bir hükümdârın adâletidir... Diğer taraftan Türk-Moğol devlet geleneği, adâleti

⁶² Ahmed Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, İstanbul, 1999, s.84.

⁶³ İncalcık, a.g.e., s.49.

⁶⁴ İncalcık, a.g.e., s.17.

⁶⁵ Dursun Ali Tokel, **Türk Cihân Hâkimiyeti İdealinin Önemli Bir Vesikası Olarak Kasîdeler**, (Bahar-2005), Milli Eğitim Dergisi.S:166: S.8-32, s.9.

⁶⁶ İncalcık, a.g.e., s.8.

⁶⁷ Kurân-ı Kerim, **el-Mâide Sûresi**, âyet 42.

⁶⁸ Kurân-ı Kerim **Nisâ Sûresi**, âyet 135.

⁶⁹ Mehmet Niyazi, **Medeniyetimizin Analizi ve Geleceği**, İstanbul, 2001, s.145.

değişmez bir töre veya yasanın tarafsızlıkla uygulanması şeklinde anlar. Bu görüş, eski İran devlet anlayışıyla bağdaşarak, Orta –Doğu’da kurulmuş Türk İslâm devletlerinde hâkim olmuştur.”⁷⁰ Kutadgu Bilig’de adâlet prensibine dayalı töre en önemli motif ve sembolik değer olarak kendini gösterir. “Kutadgu Bilig’e göre kanûn hükümdârlıktan üstündür: “Beylik, ululuk çok iyidir; fakat daha iyi olan töredir”. Fakat bundan da mühim olan “Törenin tüz (eşit) tatbik edilmesi” dir (b. 453-455). “Halkın işini kişilik (insanlık) ölçüsünde düzenleyen bey o ölçüde iyidir.” (b. 457). Böyle bir “iktidâr dünyâyı sarar, kurt ile kuzu bir arada yaşar.” (b. 460-461).⁷¹ Kafesoğlu, bu prensiplere dayalı töre anlayışını Orta Asya Türkleri’ne kadar götürür. Orhun Kitâbeleri’nde de bu anlayış vardır.⁷² Orhun kitâbelerinde bu prensipler şöyle sıralanır: “[4]Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsiz Gök Türk’ü düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesûr kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabîî, Cesûr imiş tabîî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefât etmiş. (Doğu yüzü)”⁷³ Eski Türklerde beyler halk ile aynı idiler. Hiçbir iltimâsları yoktu. “Beylerin vergilerden, cezâlardan veya başka herhangi bir resmî yükümlükten muaf tutulduklarına dâir bir işaret yoktur.”⁷⁴ Adâlet Türklükle özdeşleşen bir manâ kazanır. “Nizâmî, zulme uğramış ihtiyar bir kadının ağzından, büyük Selçuklulardan Sultan Sencer’e hitaben adâletsiz olanın Türk olamayacağı fikrini işlemektedir.”⁷⁵ Bütün bir Kültür tarihi içerisinde adâlet önemsenen bir kavram olarak bir bütünlüğe sahiptir. “Nasıl eski Türk devletlerinde söz gelimi Uygurlar’da töre, devletin temel yasası ise ve kağanların başlıca görevleri de bu töreyi yaşatmak ve egemen kılmak ise, Osmanlı bey ve sultânları da töreyi devletin kuruluş düzeni ve işleyişi için temel ilkeler topluluğu olarak korumuşlar ve uygulamışlardır.”⁷⁶

Osmanlı Devleti içerisinde kurulan divânlar adâlet kavramının ne nispette önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir. “İslâm devletlerinde hükümdârın bizzat başkanlık ettiği ve halkın şikâyetlerini dinleyip hüküm verdiği Dârü’l-’adl, Dîvân-i a’lâ veya Divân-ı mezâlim işte bu geleneği devam ettirmektedir.”⁷⁷ Osmanlı Devletinde adâleti sağlamak için pâdişahların halkın şikâyetlerini bizzat dinleyebilecekleri yapılanmalarının var olduğu görülmektedir. “Divân-ı Hümayûn’un ilk ve aslî ödevi, şikâyet dinlemektir. Osmanlı hükümdârları divânda başkanlık vazifesinden çekildikten sonra da, dâvâları, Kasr-ı adâlet veya ‘Adâlet köşkü denilen bir yerde divâna açılan pencere arkasından dinlemeyi en önemli ödevler arasında saymışlardır.”⁷⁸ “Böylece yüksek divân, hükümdârın adâlet ve hâkimiyetinin en yüksek derecede ortaya çıktığı bir yerdir ve Doğu devletinin niteliğini en belirli şekilde ortaya koyan bir kurumdur.”⁷⁹ Osmanlı devleti içerisinde adâletin mimarileştiği görülmekte ve 17. yüzyıl içerisinde mimarileşen bu yapı- ki bu yapı 4. Mehmet’in saltanatı sırasında Edirne’ye saray duvarını yarıdıp diktirdiği Adâlet Köşkü olup- adâletin önemli bir zihniyet unsuru olduğunu göstermektedir.

Çözölmeye yüz tutan Osmanlı’nın esas itibariyle adâlet noktasında önemli gevşemeler yaşadığı bilinmektedir. “Osmanlı’yı büyük yapan hukûkun üstünlüğü şuuru aşınmaya başlamış, Kitâb’a ve Kanûn-ı Kadîm’e sadâkat, “kitabına uydurma” mârifetine dönüşmeye yüz tutmuştur.”⁸⁰ Osmanlı çözölmeleri üzerinde düşünenler adâletin ideal noktada yaşatıldığı kanûn-ı kadîmi

⁷⁰ İnalçık, a.g.e., s. 75.

⁷¹ Bkz. Kafesoğlu, a.g.e., s. 18-19.

⁷² Kafesoğlu, a.g.e., s.21-22.

⁷³ Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 2002, s.33.

⁷⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s.243.

⁷⁵ Adnan Karaismailoğlu, **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Ankara, 2001,s.57.

⁷⁶ Parmaksızoğlu, a.g.e., s.43.

⁷⁷ İnalçık, a.g.e., s.77.

⁷⁸ İnalçık, a.g.e., s. 77.

⁷⁹ İnalçık, a.g.e., s. 17.

⁸⁰ Büyük Türk Klasikleri, s.13.

çözülmenin merkezinde görürler. “*Daire-i Adliye ve Kanûn-ı Kadîm: Nizâmın bozulmasının temel sebebi, Osmanlı devlet anlayışının ana ilkesi dâire-i adliye çerçevesinde kolayca anlaşılır: Adâlette ihmâl, halka âdil davranılmazsa üretim azalacak, hazîne gelirleri düşecek, ordu zayıflayacak ve devlet zaafa düşecekti. Adâlet kavramıyla birlikte ele alınan bir kavram da kanûn-ı kadîm'dir ve "altın çağ" tâbiriyle ilişkilendirilebilecek iki kavramdan (diğeri selâtin-i mâziye devri) biri budur. Eski sultânlar devrinde uygulanmış ve faydaları sinanmış kanûn ve kâideler bütünlüğünü ifade eden kanûn-ı kadîm terimine, Kitâbu Mesâlih müstesnâ bütün nasihatnâme ve lâyhâlarda "ideal" bir anlam yüklenmiştir ve onun ihlâl edilmesinin düzeni bozduğu öne sürülmüştür.*”⁸¹

Özetle söylemek gerekirse Osmanlı adâletsiz bir devletin bâkî olamayacağı kanaatini taşıyordu. Koçi Bey risâlesi gibi pek çok bu çağ üzerinde düşünen düşünür adâletin olmadığı bir ülkenin ayakta dahi durmasının mümkün olmayacağını vurgularlar: “*Küfr ile dünya durur, zulüm ile durmaz.*” Yani, *kâfir bir devlet bile varlığını sürdürebilir yeter ki adâletli olsun; ama zalim bir devlet Müslüman da olsa ayakta duramaz.* 14. yüzyılda Seyfioğlu Mustafa'da da benzer bir ifade var: *Pâdişahlık bâkî olur küfr ile-adl olıcak ve illâ bâkî olmaz îmân ile-zulm olıcak.*⁸² Osmanlı düşünürüne göre adâlet eşkiya arasında dahi bulunmalıdır. “*Tursun Bey adâletin öneminden bahsederken adâletin eşkiya arasında dahi gerekli bir ilke olduğuna şu sözlerle değiniyor: "Ve dimişlerdür ki, temâmet-i tavârif-i muhtelif adle muhtâcdur. Meselâ, uğrılar ve yol basıcılar ve erbâb-ı müşâtarat ve gayrühum aralarında bir mümtâz şahs olup, "eddi külle zî-hakkın hakkahû" (Her hak sahibine hakkını ver.) emrini ikâmet etmeyince bir gün işleri muntazam olmaz.*”⁸³ Kâtip Çelebi adâlet husûsundan sapmaların devletin yıkımı olacağına işaret eder: “*İmdi her toplumun çökme devresinin sonuna varması mutlaka lâzım olmayıp bir kimse ki hastalığında iyi tedbir almayıp da zehir yese eceli gelmeden önce yine eceli ile öldüğü gibi geçmişte de adâlet kanûnlarını yerine getirmekte ihmâl edip de zulme sapan devlet adamlarının zamanından önce saltanatları sona ermiştir.*”⁸⁴ Kâtip Çelebi adâletin bütün bir devlet nizâmının temeli olduğuna işaret eder: “*İlkin tebaa ve halk sultanlara ve beylere Tanrı emâneti olduğundan başka 'memleket ancak erkeklerle vardır, para ancak halk ile vardır ve halk ancak adâletle vardır*”⁸⁵

Adâlet kavramı, Türkler'in cihân hâkimiyeti idealini gerçekleştirmelerinde Orta Asya Türklüğünde var olan ve İslâmiyet'le beraber geniş bir manâ kazanan Osmanlı devlet yönetiminin önemli bir devlet yöneticisi vasfı ve temel prensibi olarak Türk İslâm medeniyeti sentezinin odak noktasında durur.⁸⁶ Bununla beraber 17. yüzyılın çözülme çağı olması göz önünde bulundurulduğunda adâlet kavramı yönetici vasfı olarak ayrı bir önem kazanır. “*Osmanlılarda, adâlet ve şikâyet sisteminin bürokrasi tarafından yürütüldüğü, Osmanlı bürokrasisinin yerleşmiş kurallar ve göreneklere tâbi olduğu, böylece Pâdişahın veya yakınlarının keyfi tasarruflarını önlemeye çalıştığı unutulmamalıdır. Aynı bürokratların, devletin çöküşünü, bu bürokratik düzenin ve kontrolün çığnemesine atfettikleri bilinmektedir.*”⁸⁷

D. 17. Asır Klasik Türk Şiirinde Şâirin Yöneticinin Adâlet Duygusuna Bakışı

17. asır klasik şiirinde adâlet öteden beri önemli bir yönetici vasfı olarak önemsenir. Çağın şâirleri geleneğin bir uzantısı olan bir anlayışın yanı sıra bu vafsa duyulan ihtiyâç neticesinde şiirlerinde adâleti önemserler. Nâbî'nin şiirlerinde adâlet kavramı önemsenmiştir. “*Memleketin o dönemde, siyâsî, ekonomik ve toplumsal alanlarda içine düştüğü bunalımın birçok nedeni olmakla*

⁸¹ Öz, a.g.e., s. 118.

⁸² A.k. Aksüt, Koçi Bey Risalesi, İstanbul 1939, s.42'den; Unan Fahri, İdeal Cemiyet İdeal Hükümdar İdeal Devet-Kınâlızâde Ali'nin Medine-i Fâzılâsı, Ankara, 2004, s.58'den Öz, a.g.e., s. 186.

⁸³ Tursun Beğ, Tarih-i Ebu'l-Feth, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s.18'den; Öz, a.g.e., s. 187.

⁸⁴ Orhan Şayık Gökyay, Kâtip Çelebi, s.177.

⁸⁵ Gökyay, a.g.e., s.239.

⁸⁶ Bkz. Turan, a.g.e., s.355-356.

⁸⁷ İnalçık, a.g.e., s. 53.

birlikte, en önemli nedenlerinden biri şerî'at düzeninin bozulmuş, adâlet kavramının anlamını yitirmiş olmasıdır.⁸⁸ Böyle bir atmosferde yetişen Nâbî'nin adâleti oldukça önemseddiği ve yönetici vasfı olarak yöneticileri adâletleri ile övdüğü görülmektedir. Adâlet noktasındaki aksamalar bu kavram üzerinde şairlerin tenkitlerini dile getirmelerine sebep olduğu gibi bir övgü kavramı olarak adâletin ele alınması da hem gelenek hem de çağ içerisinde bu kavrama biçilen değerler sebebiyledir.

Nâbî Surnâme'sinde sultanın adâlet vasfına işaret eder. Sultânın vasıflarının ilki ve olmazsa olmazı olan adâlet vasfı ile sultanı över. Zîrâ adâlet vasfı olmayınca diğer vasıfların bir manâ ifade etmeyeceğini belirtmek gerekir.

Pâdişâh-ı keremâmûz u halim

*Dâver-i dâdger-i heft iklim*⁸⁹ (Nâbî, Surnâme., b.55.)

Nâbî Hayriyye'sinde devrinin paşaları ve vezîrlerinin vasıflarını dile getirirken adâlet kavramına değinir. Onlar doğruluk vasfı ile mümtazdırlar.

Melikiiyyü's-şiyem ü nîk-hisâl

*Sâf-dil sâdık u pâkîze makâl*⁹⁰ (Nâbî, Hayriyye, b.1139.)

Nâbî memleketin bayındırlığının kaybolma sebebini adâletsiz yöneticilerin başa geçmiş olmasına bağlar. Hazînenin başına adâletsiz yöneticiler geçince ülkenin buradaki kaybına bağlı olarak önemli problemler yaşanacaktır. Şâirin yaşanan hadiselerle kayıtsız kalmadığı ve başa geçen her yöneticiyi kalıp ifadeler içerisinde överek şairlik fonksiyonunu yerine getirdiği anlayışının yanlış hükümler olduğu anlaşılır. Nâbî adâletsiz yöneticiyi eleştirme cesâretini göstermiştir. Şâirin yukarıdaki övgüsünün aksine aynı vasıf ve değer üzerinden eleştiri yaptığı görülür:

Mülk ma'mûr degül yok îrâd

İtdi irâda tedâhul bî-dâd (Nâbî, Hayriyye, b.1205.)

Nâbî adâleti devleti ayakta tutan temel bir değer olarak görür. Şâire göre dinin gereği olarak adâlet uygulanırsa hiçbir olumsuzluk yaşanmaz. Nâbî'nin adâlet anlayışı içerisinde dinin temel prensiplerine dayalı bir adâlet anlayışı dikkat çeker. Adâlet kaynağını dinden alır.

Şer' ile olsa adalet câri

Bunların birisi olmaz, târî (Nâbî, Hayriyye, b.1215.)

Nâbî İran fethine katılan kişilerin bu şâhların hazînelerinde çok değerli eserler bulunduğunu ve bu kitapların birinde Keyhüsrev'in nasihatte bulunduğunu ve bu nasihatte devletin başında eğer ulu kişiler bulunmaz ise devletin ayakta kalmayacağına ve onların da yetki ve gelire ihtiyaç duyduklarına, gelirin halkın bağ, bağçe ve ziraatten kazandıklarından elde edilecek vergilerle sağlanabileceğine işaret edildiğini belirtir.⁹¹ Adâletsiz bir çadırın dahi ayakta durmayacağına ve adâletsiz saltanatın sağlam olmayacağına işaret ederek adâletin Ortak İslam medeniyetindeki önemini belirtir.

Olmasa adl reâyâ turmaz

Adlsüz çetr ikâmet kurmaz

⁸⁸ Mengi, a.g.e., s.190.

⁸⁹ Nâbî'nin Surnâme'sinde yer alan adâlet vurgusu olarak başka beyitler için bkz. Nâbî, Surnâme, b.56-5785.

⁹⁰ Hayriyye'de yönetici vasfı olarak adâlet vurgusu hakkında başka beyitler için bkz. Nâbî, Hayriyye, b.1142.

⁹¹ Bkz. Nâbî, Hayriyye., b.1216, 1217, 218, 1219.

Adldür asl-ı nizâm-ı âlem

Adlsüz saltanat olmaz muhkem. (Nâbî, Hayriyye, b.1220-1221.)

Nâbî Hayrâbâd adlı eserinde Sadrazam Mehmed Paşa'yı ve III. Ahmed'i âdil yöneticiler olarak över.⁹² Dîvân'ında yer alan kasîdelerinde Nâbî adâleti önemli bir yönetici vasfı olarak görür ve memdûhunu bu vasıfla över.⁹³

Atâyî, çağında yönetimle, devletin hâlihazırdaki durumu ve ülke koşulları ile ilgili fikir beyân eden şâirlerin başında gelir. Atâyî'nin bir düşünür gibi sosyal nizâm ve devlet yönetimi hakkında zaman zaman en cesûr fikirleri beyân ettiğini görürüz. Şâir sultânı vasfederken adâlet kavramına işaret eder. Heft-H'ân mesnevisinde sultânı âdil bir yönetici olarak över:

Kışver-efrûz-ı 'adl ü refret ü dâd

Hânimân-sûz-ı bid'at ü ilhâd ⁹⁴(Atâyî, Heft-H'ân, b.191.)

Atâyî, Heft-H'ân mesnevisinin üçüncü hikâyesinde Sultan Mahmud'un vekillerinin adâletsizliklerini dile getirir:

Da 'vî-i sıdkı hîle vü tezvîr

Hisse ister vekîl olan şîrrîr (Atâyî, Heft-H'ân, b.1243.)

Sultân Mahmud bu hikâyenin sonunda kendine vezir yaptığı Ayaz ile beraber adâletle adını yaşattır:

Sıyt-ı 'adli bu tâk-i ahderde

Hâs Ayaz ile kaldı dillerde (Atâyî, Heft-H'ân, b.1516.)

Heft-H'ân'ın dördüncü hikâyesinde tahta geçen Ferruhzâd adâlet ile işe başlar:

Mesned-i saltanatda şeh-zâde

Başladı çünkü 'adl ile dâda (Atâyî, Heft-H'ân, b.1797.)

Mesnevilerde bir âşık dahi aşkı için sultânın karşısında adâlet arar. Heft-H'ân'ın beşinci hikâyesinde Şuh adlı kahraman sultânın yanındaki güzele ulaşabilmek için sultânın kapısında adâlet arar:

Şeh kapısında 'adl ü dâd olunur

Zâr ü nâ-kâm ber-murâd olunur (Atâyî, Heft-H'ân, b.1905.)

Sultânlar bazen bir aşığın aşkında uğradığı haksızlık için bile mücâdele ederler. Hikâyenin aynı bölümünde İsfahan Şâhı Şuh'un aşkına ulaşabilmesi için adâlet ile muâmele eder. Aşığın çaresi sultânın adâletidir:

Var idi İsfahânda ol demler

Bir şehin-şâh-ı ma'adilet-güster

Mîhr-i 'adlündür eyleyen her bâr

İsfahânı Tevâliü'l-Envâr

'Âleme velvele salup nâmun

⁹² Bkz. Nâbî, Hayrâbâd, b.456, 479.

⁹³ Nâbî Dîvânı'nda yer alan yönetici vasfı olarak adâlet için bkz. Nâbî, Dîvân, k.7/51, k.20/39,k.24/38.

⁹⁴ Heft-H'ân'da yöneticinin adâletinin övüldüğü beyitler için bkz. Atâyî, Heft-H'ân, b.204, 275, 1797.

Sıyt-ı ‘adlin güim etdi Behrâmun (Atâyî, Heft-H’ân, b.1914, 1933, 1934.)

Atâyî Sâkînâme mesnevisinde II. Osman’ın adâletini över:

Belendi ser ü sîne-i taht u tâc

İder hilye-i ‘adl ile ibtihâc⁹⁵ (Atâyî, Sâkînâme, b.224)

Atâyî Sohbetü’l-Ebkâr mesnevisinde bir halife olan Hz. Ali’nin doğruluk vasfına vurgu yapar:

Nokta-i dâ’ire-i sıdk u safâ

Nükte-i nâdire-i sırr-ı Hudâ (Atâyî, Sohbetü’l-Ebkâr, b.572)

Atâyî aynı mesnevisinde Gazneli Mahmud’un adâletini över:

Husrev-i Cem-meniş ü âdil idi

Kâmil ü fâzıl ü deryâ-dil idi (Atâyî, Sohbetü’l-Ebkâr, b.707.)

Atâyî yöneticinin zâlim olması hâlinde ülkenin içine gireceği hâli tasvir eder. Yöneten ülkeye bir azap bulutu olur, ülke zelzeleye uğramış gibi olur ve fakirler perîşan olurlar:

Zâlim olursa ebr-i ‘azâb

Mülke âteş urur ol hâne-harâb

Mülk olur zelzele-nâk-i yagmâ

Turmayıp muzdarip olur fukarâ⁹⁶ (Atâyî, Sohbetü’l-Ebkâr, b.1312,1314.)

Atâyî Nefhâtü’l-Ezhâr mesnevisinde sultânın adâletine vurgu yapar

Pâdişeh-i sâlih ü ‘âdil idi

Edheme zühd ile mümâsil idi (Atâyî, Nefhâtü’l-Ezhâr, b.356.)

Atâyî aynı mesnevisinde Sultân Murad’ın adâletini över:

‘Adli eger peşşeye kuvvet virse

Şîr-i nerûn vara gözüne gire (Atâyî, Nefhâtü’l-Ezhâr, b.444.)

Zulümle bir ülkenin ayakta durabileceği ancak adâletsiz durmayacağı anlayışı Nefhâtü’l-Ezhâr’da Atâyî tarafından vurgulanır:

Zulm verir memlekete zelzele

Küfr ile turur turamaz zulm ile⁹⁷ (Atâyî, Nefhâtü’l-Ezhâr, b.897.)

Nef’î kasîdelerinde adâlet kavramı üzerinde durur ve memdûhlarını adâlet vasfı ile över. Ünver “Övgü ve Yergi Şairi Olarak Nef’î” başlıklı yazısında Nef’î’nin sultânları pek çok vasfı ile övdüğüne işaret etmekle beraber şâirin sultânı adâlet vasfı ile övmesini anlamlı bulur: “Etkili ve başarılı bir yönetici olabilmek için pâdişahın adâletten ayrılmaması gerekir. Nef’î, övgülerinde, pâdişahların bu yönlerine ağırlık vermiş, onları adâlette, Hz. Ömer’e Nûşirevân’a benzetmiştir.

⁹⁵ Bu eserde II. Osman’la ilgili adâlet vurgusunun yer aldığı başka beyitler için bkz. Atâyî, Sâkînâme, b.228,316, 319, 320, 324, 325, 326, 343.

⁹⁶ Sohbetü’l-Ebkâr’da sultânın adâlet vasfı için bir başka beyite bkz. Atâyî, Sohbetü’l-Ebkâr, b.1307.

⁹⁷ Aynı eserde yöneticinin adâlet vasfı ile övüldüğü beyitler için bkz. Atâyî, Nefhâtü’l-Ezhâr, b.897,907,916,920.

*Onun adâletle ilgili övgülerinde, pâdişahın adâleti sâyesinde bütün yırtıcı hayvanların uysallaştığını görürüz.*⁹⁸

Ma'dalet-pîşe hüdâvend-i serîr-i haşmet

İftihâr-ı kerem ü himmet-i âlişânî⁹⁹ (Nef'î' Dîvân, k.4/3.)

Nâdirî sultânın adâlet vasfına işaret eder ve buna duyulan ihtiyacı dile getirir:

Serîr-i 'âdâletde fârûkdur

Ya kürsî-i dâd üzre 'ayyûkdur

Cihân '**adl-i Kîsrâ**'ya muhtâc idi

Buna nisbet ol 'ayn-i Haccâc idi (Nâdirî, Şehnâme, b.313,314.)

Sabit yöneticinin adâlet vasfına dikkat çeker. Zafernâme mesnevisinde sultânın adâlet vasfını bir övgü unsuru olarak kullanır.

Du'âlar kılup **server-i âdile**

Sa'âdetle indürdiler menzile¹⁰⁰ (Sabit, Zafernâme, b.106.)

Sabit Dîvân'ında yönetici vasfı olarak adâlete işaret eder:

Zamân-ı ma'deletinde civâr-ı hıfza alup

Gazâl-i mâdeyi hemşire itdi nere-i şîr (Sâbit, Dîvân, k.11/34.)

Şeyhülislâm Bahâyî memdûhunun adâlet vasfına işaret eder. Yöneticinin adâleti ile fil karıncadan çekinir.

Olur mehâbet- adliye hufre-i sayyâd

Gözünde pîl-i demânın dehân-ı lâne-i mûr¹⁰¹ (Ş. Bahâyî, Dîvândan Seçmeler, k.1/24.)

Şeyhülislâm Yahyâ bir yönetici vasfı olarak adâleti önemser. Sultanın adâletli günlerinde gül mevsimi gibi mûtedil bir zaman yaşanır.

Eyyâm-ı adli mevsîm-i gül gibi mûtedil

Bâd-ı bahâr-ı lutfi safâ bahş-ı ins ü cân¹⁰² (Yahyâ, Dîvân, k.2/14.)

Cevrî adâleti ülke huzûru için önemli bir yönetici vasfı olarak görür. Adâlet, kan içen kurt ve kuzuyu aynı sofrada toplar:

Ne vilâyetde ki bast ide simât-ı 'adlin

Gök-i hûn-hâr ile hem-sofra olur mîş ü bere (Cevrî Dîvân, k.5/29.)

Fehîm-i Kadîm adaleti önemli bir yönetici vasfı olarak görür. Sultân Murad adâlet yayan bir sultândır.

⁹⁸ İsmail Ünver, *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î, Övgü ve Yergi Şairi Nef'î*, Ankara, 1987.

⁹⁹ Nef'î'nin memdûhunu adâlet vasfı ile övdüğü diğer beyitler için bkz. Nef'î, Dîvân, k. 4/7,31; k.5/27,51;k.6/25; k.9/19,24; k.61/22.

¹⁰⁰ Zafernâme'de bir yönetici vasfı olarak adâlet hakkında başka beyitler için bkz. Sabit, Zafernâme, b.172, 222.

¹⁰¹ Şeyhülislâm Bahâyî'nin adâlet vurgusu hakkında bir başka beyit için bkz. Ş. Bahâyî, Dîvânından Seçmeler., k.1/23.

¹⁰² Şeyhülislâm Yahyâ'nın bir yönetici vasfı olarak adâlet vurgusu için bkz. Şeyhülislâm Yahyâ, Dîvân, k.2/15,k.5/14,15.

Hazret-i Sultân Gâzî Hân Murâd-i kâm-gâr

Pâdişâh-ı dâd-güster kâm-bîn ü kâm-yâb (Fehîm-i Kadîm Dîvân, k.5/31.)

Nâilî adâleti önemser. Sultân şâir için adâletin mûhitinin parlak bir gece çırağıdır.

Muhî-i ma'deletin şebçerâğ-ı rahşânı

Cihân-ı mekrûmetin bahr-ı gevher-endâzı¹⁰³ (Nâ'ilî, Dîvân, k.8/3.)

Sonuç

Yöneticilik Türk devlet ve siyâset geleneğinde önemsenen bir kavramdır. Devletin varlık ve şekil bulması büyük ölçüde merkezî bir konuma sahip olan yöneticilere bağlı olarak şekillendiğinden yöneticilikle ilgili Türk kültür tarihinde önemli eserler ortaya konulmuştur. Yöneticilikte liyâkat kavramının varlığının Türk kültür tarihinde eskiden beri yer alması bu kurumun önemsendiğini gösterir. Bununla berâber bir yönetici vasfı olarak adâlet en önemli bir vasıf olarak görülebilir. Bu kavramın önemsenmesinde bir taraftan geleneğin getirdiği zihniyet unsurları ile adâlet kavramına bakış söz konusu iken diğer taraftan çözülme asrında adâlete karşı devlet ve toplumun bir susamışlığı söz konusudur. Bu zâviyeden bakıldığında hükümdâr toplumun temsilcisi, devlet ve siyâset teşkilatlanmasının merkezî konumunda olan kişi olarak, bir diğer taraftan da adâletin tahakkuk etmesinde en yetkili mercii olma keyfiyeti söz konusu olmak bakımından adâletin gelenekle beraber çağın özellikleri içerisinde ayrı bir değer kazandığı görülür. Sanat eseri zihniyetlerin yankı bulduğu bir yapı olma keyfiyetine sahiptir. Çağın ise sanat eserleri üzerinde belirleyiciliği oldukça fazladır. 17. yüzyılla berâber sanatkârların devlet, toplum, siyâset hakkındaki cesûr söylemleri görülür. Devlet hayâtındaki aksamalar, liyâkat ve adâlet mekanizmasındaki gevşemeler şâirlerin odak noktası olma mâhiyetini kazanmıştır. Dîvân şâiri bir taraftan olumlu bir değer olan liyâkat ve yöneticide görmek istediği adâlet kavramına dikkat çekerken bir taraftan da bu husûstaki aksamaları hicvetmekten geri kalmamıştır. Yönetime dâir bu algılayışlar kasîde ve mesnevilerde bâzen sembolik ve çağrışım içerisinde sunulurken bâzen de açık söylemlerle yapılan tenkitler hâlinde görülür. Dîvân şâiri liyâkatsiz bir yönetici ile âdil bir yönetim olmaksızın devlet denilen büyük mekanizmanın işlemeyeceği kanısındadır. 17. çağdaki çözümlerde bu mekanizmanın aksaması şâirler tarafından tespit edilmiş ve bir düşünür gibi şâirler fikirlerini beyân etmişlerdir. Dünün ve bugünün sorunları benzerlikler gösterir ve şiir ırmağı dünden bugüne akarken fikir ve düşünce çarklarından geçerek, devlet ve toplum düzeninden süzülerek dokusunu oluşturur. Mütefekkir şâir aydın kimliği ile bir sosyolog gibi tespitlerde bulunmuş ve toplumsal şifa için reçeteler sunmuştur.

Adâlet kavramı sosyolojik, tarihî, kültürel ve çağ bağlamında ele alındığında soyut bir imge olmaktan çıkıp devlet, toplum ve insan için somut bir manâ kazanır. Klasik şiiri anlama çabası Türk-İslâm medeniyetinin temellerini anlama ve onun inkırazlarını bilme ile mümkün olduğundan çoğu kere tarihî ve sosyolojik çalışmaları da gerekli kılar. 17. asır klasik edebiyatı şâirlerinin bir üslûp birliği içerisinde ve mütefekkir bir tavır ile yönetim hakkında fikir beyân etmesi tarih ve sosyoloji ışığında ele alındığında anlamlı kodlarla karşımıza çıkar. İncelediğimiz bu asır şiirinde yönetim ve adâlet kavramlarının disiplinler arası bir yaklaşımla ve bütüncül bir bakış ile ele alınması hâkim zihniyeti ortaya koymaktadır. Osmanlı düşünürü gibi Osmanlı şâiri de küfür ile bir devletin devam edeceği ancak adâletsiz payidâr olamayacağı kanaatini taşıyor ve adâleti bir yönetici vasfı olarak ilk ve zorunlu bir vasıf olarak görüyordu.

¹⁰³ Benzer ifadeler için bkz. Nâ'ilî, Dîvân, k.9/36, k.10/b.23.)

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin.(1993) **Nef'î Dîvânı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYAN, Hüseyin.(1981) **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni**. Erzurum.
- BANARLI, Nihat Sami.(2001) **Resimli Türk Edebiyatı**. Cilt 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BAYRAKTUTAN, Lütfü.(1990) **Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânından Seçmeler**. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- BARTHOLLD, Wilhelm.(1977) **İslâm Medeniyeti Tarihi**. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- BOUTHOL, Gaston.(1975) **Zihniyetler Kişi ve Toplum Açısından Zihin Yapılarına Dair Psikolojik Bir İnceleme**. (Çev: Selmin Evrim). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- BÜLBÜL, Zekeriya.(2000) **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmet, OCAK Tulga, ÜNVER İsmail, (1987)**Ölümünün Üçyüz Ellinci Yılında Nef'î**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı9.
- Büyük Türk Klasikleri cilt 5. (2004)İstanbul: Ötüken Yayınları.
- D'ISTRİA, Dora.(2008) **Osmanlılar'da Şiir**.(2.Baskı). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- ERTEM, Rekin.(1995) **Yahyâ Dîvânı**. Ankara: Feryal Matbaası.
- ERGİN, Muharrem.(2002) **Orhun Âbideleri**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÖKYAY, Orhan Şayik. **Kâtip Çelebi**.Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- GÜNGÖR, Erol.(2011) **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÜNGÖR, Erol.(2011) **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- HALDUN, İbn.(1986) **Mukaddime I, II, II**.(Çev: Zeki Kadirî Ugan).İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İPEKTEN, Haluk.(1990) **Nâilî Dîvânı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk.(1999) **Nâilî Hayâtı Sanatı Eserleri**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk.(2000) **Nef'î Hayâtı Sanatı ve Eserleri**. (3.Baskı) Ankara: Akçağ Yayınları.
- KABAKLI, Ahmet.(2011) **Dîvân Edebiyatı**. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim.(1980) **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim.(2009) **Türk Milli Kültürü**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARACAN, Turgut.(1974)**Nev'î-zâde Atâyî Heft-H'ân Mesnevisi** (İnceleme-Metin). Ankara: Sevinç Matbaası.
- KARACAN, Tutgut.(1991) **Bosnalı Alâeddin Sabit Dîvânı**. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan.(2001) **Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**. Ankara: Akçağ.
- KIYÇAK, Özgür.(2010) **17. Yüzyıl Kasıdeciliğinin Zihniyet Çözümlemesi ve Eğitim Sürecinde Kullanımı**. İzmir: (Yüksek Lisans Tezi)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/3 Winter 2014

- KORTANTAMER, Tunca.(1997) **Nev’i-zâde Atâyî ve Hamse’si**. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 88.
- KORTANTAMER, Tunca.(1993) **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUNT, Metin, vd.(2002) **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**. İstanbul: Cem Yayınevi.
- KUZUBAŞ, Muhammed.(2005) **Nefhâtü’l-Ezhâr Mesnevisi**. Samsun: Deniz Kültür.
- KUZUBAŞ, Muhammed.(2009) **Sâkînâme (Nev’îzâdeAtâyî)**. İstanbul: Etüt Yayınları.
- LEWİS, Bernard.(1993) **Modern Türkiye’nin Doğuşu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki.(1971) **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. İstanbul.
- PALA, İskender.(1989) **Şâir Nâbî Hayriyye**. Ankara: Bedir Yayınevi.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. (1982) **Türklerde Devlet Anlayışı**. Ankara: Başbakanlıkbasımevi.
- TOKEL, Dursun Ali.(Bahar-2005) **Türk Cihân Hâkimiyeti İdealinin Önemli Bir Vesikası Olarak Kasîdeler**. Milli Eğitim Dergisi. S:166: S.8-32.
- TOLASA, Harun.(1979) **Şeyhilislâm Bahâyî Efendi Dîvânı’ndan Seçmeler**. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- TURAN, Osman.(2010)**Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı.(1951) **Osmanlı Tarihi III.Cilt,I.Kısım**.Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜLGER, Sibel.(1996) **Nâbî-Hayrâbâd İnceleme Metin**. Van. (Yüksek Lisans Tezi).
- ÜZGÖR, Tahir.(1991) **Fehîm-i Kadîm Hayâtı, Sanatı, Dîvân’ı ve Metninin Bugünkü Türkçesi**, Ankara: Atatürk Kültür Merkez Yayını.
- YORULMAZ, Hüseyin.(1996)**Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyât-**. İstanbul: Kitapevi Yayınları.